

APOLOGETIKA

Vasilije Vasiljevič Zjenkovski

1. Borba vere i neverja

Borba vere i neverja proteže se kroz svu istoriju hrišćanstva. Tako je bilo i kada je sam Gospod bio na zemlji i kada je ceo svoj život i ličnost (Bogočovečansku) posvetio svetu. Ali nije jednom bilo da su ljudi odlazili od Hrista, povučeni drugim ljudima, zavolevši tamu više od svetla i ne jednom događalo se da se onaj koji se približio Hristu, odricao Gospoda i napuštao Ga. Put vere je i tada kao i danas tražio čistotu srca i spremnost da se u svemu ide za Gospodom. A takode (da napomenem), postojali su i oni, slični Pontiju Pilatu, što nisu živeli radi istine, već su prema njoj bili hladni i ravnodušni. I još je bezbroj primera onih koji su se isprva približili Hristu a zatim odlazili od Njega. Ali, put vere je bio i ostaje potpuno predavanje sebe Bogu (kao što se često čuje u našim molitvama-jektenjima): »Sami sebe i sav život svoj Hristu Bogu predajmo« — (prim. prev.) kao najvišoj pravdi, a i kaže se da je put vere upravo najteži za one u kojima nema unutrašnje celovitosti i želje za istinom.

Ipak, događa se i to, da u ljudima dođe do izvesnih nedoumica koji potiču iz ograničenosti našega uma, iz poteškoće da se smesti u naše znanje to da nešto stoje iznad naših sposobnosti (bilo umnih, bilo telesnih). No te nedoumice koje su često neizbežne u svakom ljudskom umu, same po sebi nisu greh, grehom postaju onda kada se mi, prepustajući im se, prestanemo tražiti istinu duhovno se umirujući i polako stajajući u svojim duhovnim traganjima i pitanjima tj. polako se prepustajući pogubnom »duhovnom snu«. U takvom snu, pri kome za miru sva pitanja duha, danas borave mnogi, a uzrok tome je upravo ta duhovna nepravda, koja se razvijala i sazrela u čovečanstvu poslednjih godina. Bez preuveličavanja moguće je reći, da je sva savremena kultura, sa svim tehničkim dostignućima, dovela do toga da se uspavamo, da postanemo gluvi za pitanja duhovnog u nama, i da se kao starozavetni Isav nademo u situaciji da svoje duhovno prvorođstvo prodajemo za zdelu »corbe od sočiva«, za ta sitna i površna zanošenja koja samo potpomažu još jačem tonjenju u san. Postavlja se pitanje zašto svi ti sistemi savremenog života i kulture tako (pogubno) deluju na nas?

2. Odvajanje od Crkve

Odgovor na to pitanje, koje je neobično važno za razumevanje položaja hrišćanstva u savremenom svetu, može nam dati i kratak istorijski pregled koji bi sagledao odnos između Crkve i kulture od početaka hrišćanstva do današnjice. Time ćemo se pozabaviti u sledećim poglavljima, gde će biti reči o napuštanju Crkve i o borbi sa njom kod savremenog čoveka (videti u III pogl.) a ovaj put ću samo kratko reći: slabost ljudi je u tom da se savremena kultura još davno odvojila od crkve, i često joj se isčuduje (podrugljivo), a ipak je se krišom bojeći. To odvajanje različitih sfera kulture od Crkve naziva se sekularizam (tj. odcepljenje od Crkve), i poznato je da je taj proces (pojavio se u Zap. Evropi na kraju XIII. veka) izvršio veoma veliki uticaj na svu savremenu kulturu. Naročito snažan uticaj izražen je u nauci i filozofiji, koje jako rano počinju da pretenduju na potpunu »autonomiju«, tj. na potpunu nezavisnost od Crkve. I sama reč autonomija sastoji se od reči sam i zakon, a što dovoljno govori o tome da su i nauka i filozofija uverene u to da su same za sebe zakon, zapravo da ne traže ni-

Vasilije Vasiljevič Zjenkovski (1881—1962) rođen je u Ukrajini, završava gimnaziju u Kijevu. Ponek idejama Pisareva postaje ateista. Uspisuje studije na Kijevskom univerzitetu (prirodne nauke i psihologiju). Po završetku studija dolazi do potpunog preokreta kod mladog Vasilija, upoznaje se sa delima Vladimira Solovjova i potpuno odbacuje ateizam i okreće se pravoslavlju. Radi kao profesor psihologije sve do 1920. g. kada napušta Rusiju. Dospeva u Jugoslaviju gde postaje profesor na Bogoslovskom fakultetu od 1920 do 1923. Odlazi u Prag gde postaje direktor Pedagoškog instituta. 1926. seli se u Pariz gde prihvata da predaje na Bogoslovskom fakultetu »Sv. Sergije«. U toku II Svetskog rata (1942. g.) rukopoložen je za sveštenika. Umire u Parizu 1962.

Dela objavljuje najvećim delom kao emigrant u Jugoslaviji i Francuskoj. Pretežno piše knjige iz pedagogije i psihologije koja osnovu imaju u pravoslavnom učenju. Neka od tih dela su: »Psihologija detinjstva« 1923. Beograd, »Na pragu zrelosti« 1934. Pariz, »Problem vaspitanja u svetlu hrišćanske antropologije«. Pored dela iz psihologije, Zjenkovski je poznat i po »Istoriji ruske filozofije« 1948. izdate u dva toma, a za čiji je prvi tom dobio zvanje doktora filozofije. Zatim, tu je i trotomno delo »Osnove hrišćanske Filozofije«, »Ruski mislioci i Evropa«...

»Apologetika« je delo koje je nastalo 1959. g. u Parizu i predstavlja Zjenkovskog na jedan sasvim drugačiji način, jer našem čitaocu do sada je ovaj filozof poznat po delu »Na pragu zrelosti« koje se ove godine ponovo pojavilo na srpskom jeziku, i koje je jedno tipično delo iz opusa pedagoško-psiholoških dela Vasilija Vasiljeviča Zjenkovskog. Apologetika dela su ipak nešto drugačije prirode jer obično nastaju kada počnu neki od bezbroj napada na pravoslavlje, tako npr. u prvim vekovima hrišćanstva nastale su i prve apologije Sv. Justina Filozofa, Tatijana Asirca i drugih apogeta koja su upućivana Rim da bi se ukazalo na neosnovanost napada na hrišćane, koji su u tom vremenu besomučno proganjani, mučeni, ubijani. I od tog vremena apologije imaju zadatak da štite hrišćanstvo. U XX veku došlo je ponovo do napada na pravoslavlje, možda najtežeg do sada, i svestan toga protojerej V. V. Zjenkovski napisao je ovu knjigu želeći stati u odbranu ovoga što je u svakom od nas: veru u Boga.

kakve podrške ni osnove u relijskom učenju (verovanju). Veliki uspesi nauke i tehnike, naročito u XIX i XX veku, ipak su na neki način uspeli da pokažu da je to samodovoljnost ipak preterana, jer u mnogim tim dostignućima ipak je primetan uticaj religije i ljudi koji ipak imaju dozu religijskog obrazovanja, mada su često isticali da ga ne primenjuju, ali praksa je govorila sasvim drugačije. Ali, ipak je mnogo više onih koji naglašavaju da je taj razvoj nauke siguran dokaz u tvrdnji o punoj zrelosti našeg uma za dokazivanje, i davanje odgovora na sva pitanja. Uopšte sva duhovna atmosfera našeg doba protkana je tim duhom sekularizma, i ako je u Crkvi izuzetno neko mesto u kome se ne oseća taj uticaj, to je negde u dubini duša verujućeg čoveka, ali ipak sve, sav život, sva tvorevina, misli da je moguće živeti bez vere i bez Crkve.

To zanošenje uspesima nauke i tehnike posebnu osobenost imaju kod onih koji su se priklonili tzv. racionalizmu, tj. ka pravcu što je uveren u sposobnost našeg uma da pronikne u sve tajne i zagonetke sveta. Da bi razumeli razloge tih pretenzija našeg uma i isticanje njegove samodovoljnosti, potrebno je odgovoriti na pitanje o izvorima saznanja.

3. Racionalizam

Imeđu ostalih, čovečanstvo poseduje dva neosporna načina saznanja; prvo se oslanja na opit i eksperiment, a drugo na mogućnosti uma. Istorijski gledano drugoj mogućnosti se pripisuje nešto raniji početak primene, jer značenju eksperimentalnog saznanja u Evropi je više pažnje posvećeno tek na kraju XVI veka. To okretanje opitu, i naročito razvijanje eksperimentalnog načina saznanja nosi naziv empi-

rizam, i njemu je potrebno reći da ima primenu jedino sa poznatim sredstvima u daljem upoznavanju sveta, jer sva glavna dostignuća nauke i tehnike imaju za osnovu upravo eksperiment.

Ali postoji i sposobnost poznanja koja se bazira na sposobnostima poznanja uz pomoć uma i koja se naziva upravo zato racionalizam. Ali što je još važnije napomenuti, oba ova pravca su u osnovi materijalistički, tj. sa materijalističkim pogledima koji (nažalost) zauzimaju ogromno mesto u savremenoj nauci, i pokazujući se čisto diktatorski nad ostalim.

Pretenzije na potpunu slobodu i autonomiju, o kojima smo već govorili, karakteristični su i za racionalizam, jer i njemu je svojstvena bezgranična vera u sebe i želja da se sve potčini kalupima uma. Racionalizam odbacuje sve što nije u skladu sa formama našeg uma i upravo odatle potiče njegova samouverenost i netrpeljivost prema veri, te stoga nije ni čudno to što on odbacuje mogućnost čuda, jer je svako čudo, kako to tumače racionalisti, nešto nerazumljivo za razum, a kao takvo i nemoguće. Mi ćemo dati podrobnije objašnjenje pitanja o mogućnosti i stvarnosti čudesa, no i sad je jasno da to pitanje ima prvostepeno značenje za religiju, koja je sva vezana sa verom u to da Bog stoji iznad »zakona prirode« i čini sve to što ostaje nerazumljivo našem umu; jer ono što je nemoguće za čoveka, moguće je za Boga. Ako li pak odbacujemo mogućnost i stvarnost (realnost) čuda, tada su i naše molitve i obraćanja Bogu ništa, jer religiozni život je nedeljiv od vere o dejstvu Boga u svetu, tj. od vere u mogućnost čuda, a o svemu nepostojećem i nerazumljivom u svetu govori u smislu da je to za sad nerazjašnjenije za nas, no da će doći vreme kada će znanje i nauka uznapredovati i tada biti u mogućnosti da daju naučno opravdan odgovor.

Takva samouverenost racionalizma sazrela je upravo na podlozi koju je postavila sekularizacija nauke i filozofije, i ne tako retko čuju se glasovi da to što radi racionalizam ima potpuno opravdanje, istorijsko opravdanje. Uzajamni odnos vere i znanja veoma se često uspoređuje na način da je vera ekvivalentna zaostalom umu, i da savremeni čovek koji stoji na »visokim savremenim saznanjima« ne može živeti verom već isključivo znanjem. U toj samouverenosti uma »novoga čoveka« jedan od glavnih oslonca je i ravnodušni, nezainteresovani odnos prema veri i Crkvi.

Što se tiče empirizma on je donekle oslobođen tako izrazitog neprijateljstva prema veri, jer kao što smo rekli on se oslanja na eksperimentalne metode, i ponekad je spreman dopustiti i čuda, no u opštoj atmosferi sekularizma i on je zaražen ravnodušnošću prema veri i Crkvi. Jednom rečju, savremena kultura odvodi dušu čoveka od vere, od Hrista.

4. Značaj vere za čoveka.

Primetno je da se danas mnogima put vere čini preteškim, kao da živeći verom i posvećujući se veri mi idemo opasnim putem. Često je primetno da put vere savremeni čovek traži tek u teškim životnim situacijama, u bolestima i nesrećama kada se duh najčešće oslobodi i uvidi prozrnost svakodnevnne samouverenosti i zaslepljenosti. Potrebno je naglasiti da postoje i danas ljudi koji su odrasli u religioznoj sredini, od detinjstva odlazili u crkvu i na sopstvenom životu upoznali pravdu i snagu vere. No i takvim ljudima dolaze trenuci slabosti zbog pritisaka savremenog života, gde ih

ne retko savremenici smatraju ludacima, juridovima. (1) Savremeni život upravo zato što je napojen bezbožjem, neosetljiv je za sve što se nalazi iznad prizemnih sfera njegove svakodnevice, ali nažalost, takav skeptični odnos prema religiji, prema Crkvi naša duša svakodnevnno upija, a što je užasno truje.

Međutim, život bez vere nije toliko naporan, već je stravično besmislen. U našoj duši živi neizbrisiva potreba za pravdom, živi potreba da se približimo ka Večnom Početku. A smrt, ona obesmišljava ceo naš život, pretvara naš život u nerazjašnjivu i pomalo mučnu zagonetku. Sa činom smrti, naša duša se ne može pomiriti, i to najbolje znaju oni kojima su umrli bliski i dragi ljudi. U svetlu smrti, život se predstavlja kakva je to zapravo obmana, bezmislenost, sujeta. Naša duša ne može da ne voli svet, da ne voli čoveka, no ta ljubav može ponekad i mučiti naše srce, te da se mi ne možemo, ako u nama nema vere, pomiriti sa tim da će sve to jednom ischeznuti. I upravo zato život sveta je strašna zagonetka za sve koji ne veruju u postojanje Boga, za onog ko ne oseća Njegovu stalnu blizinu. Vera je duši potrebna, čak neophodna. I uz sve to moramo znati da vera mora biti čvrsta i stvaralačka osnova života. No kako zaštititi veru od otrovnog udisanja savremene sekularizovane kulture? Mi se ne možemo odreći znanja, niti kulture; ali čuvajući veru mi bi smo hteli »punim grudima« disati, i u svemu se združivati, što možda i jeste istinito i originalno u odnosu vere i kulture. Može li vera biti sjedinjena sa umetnošću i naukom pri takvom međusobnom razilaženju?

5. Vera sjedinjena sa znanjem, sa kulturom.

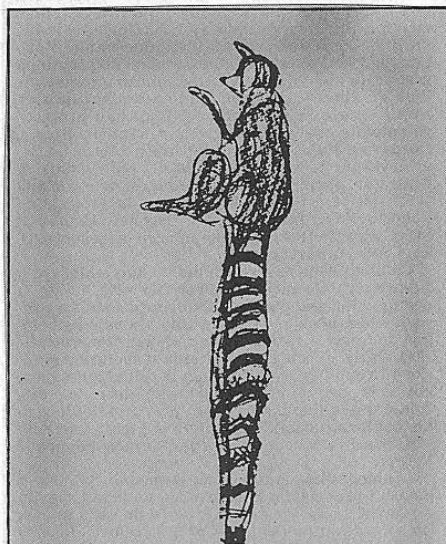
Pre svega, ovako formulisano pitanje je krajnje netačno i lažno, jer je razilaženje vere i znanja izmišljotina onih koji se bore protiv vere i protiv Crkve. Sva savremena kultura je strahovito duboko vezana za hrišćanstvom tako da je apsurdno govoriti o nekom razmimoilaženju u korenima. Ali bilo bi neosnovano govoriti da nema nikakvih dodirnih tačaka u kojima se vera i znanje nikada ne dotiču. Ipak u svemu tome nešto iznenađuje, jer zna se da sa početkom XIII veka i dalje, sve silnije i jače se razvija u hrišćanskim narodima ideja sekularizma i »autonomije razuma«. Po tome je mnogo toga u savremenom znanju zasnovano na protivljenju crkvenom učenju, ali opet po suštini, ni nauka, ni filozofija, ni umetnost na koji način se ne mogu odreći toga da svoje osnove imaju upravo u hrišćanstvu.

Zadatak apologetike se upravo ogleda u tome da bi u tim tačkama, koje se označavaju stvarnim ili pak umišljenim razmimoilaženjima znanja i nauke sa Crkvom, ukaže i dokaže da istinitost hrišćanstva ostaje nepokolebljiva pred bilo kojim napadima. Potrebno je pri tom stalno imati na umu neprekidni razvoj nauke koji traje već duže vreme, te da u tako intenzivnom razvoju često dolazi do smenivanja hipoteza i teorija. To šta je nauči rečeno večeras kao neosporno već izjutra ischezava bez traga, i ta smena je nešto rukovodeće i zakonsko (a time i opravdano po mišljenju nauke). Sada niko, npr. ne pokušava objasniti pojavu toplote uz pomoć hipoteze o »teplorodu«, iako je ta hipoteza svojevremeno smatrano neprevaziđenom. A ko poznaje savremenu fiziku, taj zna kako su se poljuljale teorije o postojanju sveta, kako su se poljuljala učenja o postojanju materije.

Nauci kao takvoj potrebno je omogućiti potpunu slobodu u stvaranju hipoteza ili objašnjava vanju ovih ili onih pojava, mada je dobro poznato da će se sve te hipoteze ubrzo zameniti nekim novima. Nasuprot tome, hrišćanstvo govori i pokazuje o neizmenjenosti još od vremena boravka Spasitelja Gospoda Isusa Hrista. Takođe je karakteristično i to da među hrišćanstvom i naukom može biti neslaganja u jednoj epohi, a da već u drugoj te polarizacije skoro i da nema. Apologetika je dužna potpuno slobodno otkrivati istine hrišćanstva bez bojazni da označi tačke u kojima se savremena kultura i znanje suprotstavljaju istini hrišćanske vere.

6. Osnovne teme apologetike

Poznato je takođe, da se sadržaj apologetike može menjati u zavisnosti od toga gde se i u kom momentu ona nalazi, zapravo kakvi su trenutni napadi na hrišćanstvo i koje su trenutne tačke sporenja. Tako je u XVIII veku i početkom XIX veka naročito neslaganje bilo povodom ondašnjih teorija o poznavanju pri-

(1) jurodivost-prevod ove reči sa ruskog jezika značio bi: sumanut, nenormalan, slabouman. Ali u hrišćanstvu i u hrišćanskoj literaturi ova reč ima mnogo šire značenje. Najkraće bi se moglo reći da je jurodivi onaj podviznik koji je iz velikog smirenja prikazao pred svetom kao bezumnog. Oni žele da lice na Hrista, kome su se ljudi izrugivali i smatrali ga ludim. U starim spisima putopisa koji su putovali Rusijom o ovim podviznicima piše: »Oni su se dobrovoljno odrekli ni samo udobnosti i dobara zemaljskog života, prednosti života u zajednici i blagodatni porodice, već su između ostalog, prihvatili da spolja izgledaju kao lude koji ne poznaju pravila pristojnosti, koji ne znaju za stid i često sebi dozvoljavaju da prave izgrede. Ove askete ne strahuju da kažu istinu moćnicima ovoga sveta, optužujući one koji su zaboravili na božju pravdu i tešeci oni čija je pobožnost strahovala pred Bogom: »Jurodivosti je najviše pristalica imala među Rusima a naročito u XV i XVI veku mada se sreće i u XIX veku. Kao primer njihovog odnosa prema vlasti navešću jednu scenu iz života Ivana Groznog: »Kada je Ivan stigao u Pskov, dočekao ga je Nikola Salos, jurodivi koji je tu borovio. Ponudio je Ivanu komad sirovog mesa, a kada je uvredeni car to odbio izjavio da je hrišćanin i da, prema tome, ne može da jede meso za vreme posta (bila je prva nedelja Velikog posta), Nikola mu u lice izgovori sledeće reči: »Cinio si ti i gore stvari, hranio si se ljudskim mesom i krvlju... (512. str. »Sloveni« F. Kont)

(2) uninije-slovenski izraz koji označava teško raspoloženje duše: camotinju, klonulost, umor i mrzovolju duha, pri čemu se duša prepusta sumornoj ravnodušnosti. O camotinji i uniniji mi danas nešto više možemo saznati iz knjige o Sv. Serafimu Sarovskom »Radosti moja, Hristos Voskresel«, gde se navode svetiteljeve reči o pogubnom uticaju ove dve pojave na čovekovu dušu, i gde Sv. Serafim uninije deli na dve vrste, tj. deli ih po tome koji je uzrok te pojave. Jedan razlog je čovekova nemoguć (fizička), a drugi je onaj koji potiče od demona. A uzrok tome što čovek pada u uninije je naša ljudska nemarnost, i to što se na vreme nismo pobrinuli da toj bolesti nademo leka. A lek postoji, a to je smirenomilje srca i molitva, čista molitva Bogu.

rode i sveta koja su stajala sasvim suprotno od stavova Crkve, i taj oštar spor nije slabio sve do polovine XIX veka kada je postepeno dolazilo do smirivanja situacije. Ali bilo bi apsurdno reći da je došlo do potpunog prekida spornosti, već je upravo polovinom XIX veka došlo do neslaganja nauke sa hrišćanstvom zbog pitanja o odnosu hrišćanstva i drugih religija, tj. o pitanju mesta hrišćanstva u istoriji. Ne javlja li se hrišćanstvo prosto kao jedna od religija koja želi jedina biti čista i uzvišena?

Razvitak istorijskih istraživanja dao je jako mnogo materijala za bolje razumevanje neznanosti, i odmah je jasnija bila dubina i zna-

čaj religioznih traženja u svetu pred dolaskom Spasitelja. Zatim, ukazuje se na mnogo dodirnih tačaka između grićanstva i antike, a to je izazvalo postavljanje pitanja ne javlja li se hrišćanstvo u tom slučaju kao završni period toga religioznog kretanja, tj. ne javlja li se hrišćanstvo kao istorijska religija (npr. kao što je budizam ili islam)? No samo hrišćanstvo stoji na tome, da je Isus Hristos bio ne samo istinski čovek koji se pojavio u svetu u određenju istorijskoj epohi, već je On i istinski (istiniti) Bog, On je predvečni Sin božiji. Ako se ne priznaje božanstvo Isusa Hrista, time sva suština hrišćanstva ischezava. Hristos je Bogočovek — tome je osnovno otkrovenje hrišćanstva. No ti koji se bore sa hrišćanstvom, žele ga potpuno pogruziti u istoriju, tj. opovrgnuti nadistoričnost, većno božanstvo Isusa Hrista. U poslednje vreme, iako je bezuspešnost tih nastojanja očigledna, želi se definitivno dokazati da Hrist nikada nije ni postojao, da je On, Hrist samomitski obraz koji je sličan Ozirisu, Adonisu, Dionisu.

Svi ti napadi su ne tako davnog datuma, a što opet može da pokaže providnu »silu poslednje reči nauke«. Mi moramo znati da je potrebno ipak mnogo dublje pozabaviti se tim pitanjem, obelodaniti i pokazati sve besmislice tih novotarija.

7. Pitanje o Crkvi

U našim traganjima za istinom nama ne pomaže samo vera u boga kao tvorca sveta i Promislitelja, i ne pokazuje nam sadržaj napada na hrišćanstvo naša vera u Hrista Bogočoveka. Postoji još jedno pitanje koje je neizbežno u apologetici. To je pitanje o Crkvi. Mi se skoro svakodnevno susrećemo sa ljudima koji nisu izgubili veru u Hrista Spasitelja, no koji žive van Njegove Crkve. To »bezcrkveno« hrišćanstvo je veoma složena pojava, ono je povezano sa kritičkim odnosom prema crkvi, sa osudom njenih grešaka ili grešaka njenih visokodostojanstvenika, no često je vezano i sa čisto psihološkim momentom, tj. sve intenzivnijom pojavom usamljenosti kod ljudi, potpunom gubljenju osećanja bliskosti čoveka prema čoveku (čak i u crkvi). Međutim, »bezcrkveno« hrišćanstvo je u osnovi veoma protivrečno, zapravo ono samo zadržava naziv hrišćanstvo a mada to nije, jer hrišćanstvo bez crkve je hrišćanstvo bez Hrista, jer je Hrist neodeljiv od Njegove Crkve. Upravo zato dužni smo posvetiti ovoj pojavi (»bezcrkvenom« hrišćanstvu) i uzrocima njegove pojave jedan zaseban deo u knjizi.

Na kraju, nama preostaje pozabaviti se sa analizom nekoliko pojava koja se takođe zasnivaju na otepljenju od Hrista.

8. Religiozne krize

Cilj ove knjige je, ponoviti to još jednom, dati u ruke čitaocu (a u kome se pojavljuju nedoumice u istinitost hrišćanskog učenja) mogućnost da čvrste svoju veru. Svima nama treba da je jasno da sila i unutrašnja pravda naše vere vezana je ne toliko (i isključivo) sa radom i razvijenošću našeg Uma već i sa razvijenošću našeg duhovnog života. Religiozne krize su veoma česta pojava, i skoro da su prisutne u svakom od nas, a najčešće su posledica sumnji i kritičkih ophodjenja našega uma prema svemu, ali može se reći da je veliki broj tih kriza posledica i duhovnog uspavlivanja, o kome smo već govorili. Kada naš duhovni život jedva opstojava, jedva svetli u nama, i kada u dubinama našeg srca caruje tromost, ravnodušje, uninije (2), tada je i shvatljivo zašto se u mnogima danas čini nemoguća realnost nevitljivog sveta, i realnost Boga. U savremenoj duhovnoj atmosferi, u uslovima sekularizovane kulture, kada nauka, filozofija, umetnost egzistiraju potpuno nezavisno od vere, tada je najvidljivija ta naša slabost da se usprotivimo svim lukavstvima ovog našeg vremena. U tom slučaju religiozne krize su jasni simptomi opšteg duhovnog slabljenja, preterane individualne izdvojenosti (preterane otuđenosti prema ljudima). No oni, čija je misao poprimala dezorijentisanost u traganju za istinom, ne mogu, ne smeju odlaziti od vere otaca, ne smeju dati sebi da im se u glavni pojavi misao da li je njihova vera osnovana, oni moraju ostati nepokolebljivi ma kolika bila dostignuća nauke i tehnike. Pomoći im u tome, u toj njihovoj istrajnosti i jeste glavni zadatak apologetike. ■ ■ ■